فصل‌نامه‌ی مطالعات توسعه‌ی اجتماعی-فرهنگی، دوره‌ی دوازدهم، شماره‌ی ۲، پاییز ۱۴۰۲، صفحات۱۴۱-۱۱۵

مقاله پژوهشی

واکاوی پیامدهای مناسک پیاده‌روی اربعین

بتول رستمی[۱]؛ یارمحمد قاسمی[۱]؛ خدیجه ذوالقدر[۲]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۵ تاریخ پذیرش:۱۴۰۲/۰۳/۲۳

چکیده

مناسک پیاده‌روی اربعین، یکی از پدیده‌هایی است که پس از حمایت‌ها و تبلیغات گستردهٔ نهادهای حکومتی به شکل گسترده‌ای در دههٔ اخیر رواج یافته است. هدف اصلی مطالعهٔ حاضر، کشف پیامدهای این پدیده است. این تحقیق با استفاده از راهبرد نظریهٔ زمینه‌ای انجام شده است و تعداد ۴۹ زائر ایرانی از راهپیمایی‌کنندگان در مناسک پیاده‌روی اربعین مورد مصاحبه قرار گرفتند. در بخش پیامدها، در نهایت ۲۶ مفهوم استخراج شد و در ۱۰ مقولهٔ طبقه بندی شد. بر اساس نتایج تحقیق، پیامدهای مناسک پیاده‌روی به این شرح است: نمایش قدرت سیاسی ایران/ حکمرانی معیوب/ چالش‌های فرارو/ چالش‌های پس پرده/ بازتولید دین/ تغییر سبک زندگی دینی/ گسترش مدارای اجتماعی/ شخصی شدن دین/ بازاندیشی مناسکی و توسعهٔ مبدأ و مقصد. در نتیجه این مناسک، با وجود پیامدهای مثبت، چالش‌هایی را در مبدأ و مقصد ایجاب خواهد نمود.

واژه‌های کلیدی: پیاده‌روی اربعین؛ پیامدها ؛ مناسک؛ نظریهٔ زمینه‌ای.

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
batoolrostami@yahoo.com

۲. استاد گروه جامعه‌شناسی و مطالعات فرهنگی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران. (نویسندهٔ مسؤول).
ym_ghasemi2004@yahoo.com

۳. استادیار گروه تاریخ ادیان، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
kzolghadr@hotmail.com

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

بیان مسأله

دین، شامل نظام‌های اعتقادی (اعتقادات و باورها)، مناسک و اخلاقیات است. پیروان یک دین از طریق مناسک، به عنوان بخشی از یک نظام فرهنگی، شامل نمادها و معانی و ارزش‌های مورد تکریم، به بازتعریف، بازنمود و برساخت مجدد باورهای گروهی و وجدان جمعی خود می‌پردازند (آرون، ۱۳٦٦: ٤۰۵). بیش از ٤۰۰۰ دین در سراسر دنیا وجود دارد و هر کدام پیروانی دارند که از طریق انجام مناسک و مراسم مذهبی، آن دین را زنده نگه می‌دارند (بلاگ اوند[3]، ۱۳۹۷/٦/۲۷). «منسک« در لغت از ریش، «نَسَک» و به معنای عبادت خداوند و تقرّب جستن به او می‌باشد (مصطفوی، ۱۳٦۰ :۱۰۵). همهٔ ادیان و مذاهب دارای مناسک فردی و اجتماعی خاص خود می باشند که شامل اعیاد و سوگواری‌ها می‌باشد، اما محور اساسی مناسک، سوگواری‌ها هستند که معمولاً یادآور رویداد یا حادثه‌ای در تاریخ آن دین خواهند بود (سوسیوشیعه[4] ۱۳۹۷/٦/۲٦). در اسلام، عزاداری برای درگذشت پیامبر اسلام، در سال‌روز وفات ایشان انجام می‌شود، اما در مذهب تشیع علاوه بر ایشان، برای بزرگداشت امامان شیعه نیز سوگواری و بزرگداشت اقامه می‌شود. محور سوگواری‌ها در مذهب تشیع، عزاداری برای شهادت امام سوم شیعیان امام حسین و یاران و خانوادهٔ ایشان است، که در ایام محرم و روز عاشورا در قالب : سینه زنی، زنجیر زنی، روضه‌خوانی، تعزیه-خوانی، نذر و زیارت عاشورا و دعا و انجام مناسک پیاده‌روی اربعین (در دههٔ اخیر) می‌باشد.

به تعبیر برگر[5] دین به منزلهٔ عامل نظم معنی‌دار در جامعه از تغییر و تحولات برکنار نمی‌ماند (غیاثوند و آزاد ارمکی، ۱۳۸۱: ۱۲۲). مناسک عزاداری برای امام حسین نیز به عنوان یک نظام معنایی فرهنگ شیعه به سان دیگر پدیده‌های فرهنگی در گذر زمان و به فراخور شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی حاکم بر جامعه، شکل و شمایل آن دچار تغییر و تحولاتی شده است، اما در شرایط کنونی و با توجه به تبلیغات و حمایت‌های مادی و معنوی که از این زیارت می‌شود، پیاده‌روی اربعین به عنوان یکی از مصادیق سوگواری برای امام حسین طرفداران بسیاری در میان شیعیان ایرانی پیدا کرده است. این مناسک تا حدود ده سال پیش صرفاً یک عزاداری مختص شیعیان عراق بوده است و با تاریخ و فرهنگ این کشور، پیوند تنگاتنگ داشته است؛ اما به یکباره و با تبلیغ رسانه‌ها به یک جریان شناخته شده و همه‌گیر تبدیل شد و هر سال آمار زائران پیاده‌رو، نسبت به سال قبل، چندین برابر می‌شود[٦]. به طوری‌که در حال حاضر، زائران این مناسک نه صرفاً شیعیان

3. blog.evand
4. socio_shia
5. Berger
٦ - به نقل از خبرگزاری فارس آمار زائران پیاده‌روی اربعین از ۴۰ هزار نفر در سال ۱۳۸۹ به ۳ میلیون نفر در سال ۱۳۹۸ رسیده است.۱۴۰۰/۷/۶

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

عراق یا ایران و حتی اهل تسنّن که غیر مسلمانان نیز می‌باشند و به عنوان یک پدیدهٔ جهانی شناخته شده است.

با توجه به تأمین ردیف بودجهٔ اربعین از بودجهٔ عمومی دولت و برخی شهرداری‌ها (پایگاه باز داده‌های ایران، ۱٤۰۱/٦/۲٤) به ویژه اینکه این مناسک در بستر اجتماعی و فرهنگی خاصی (بین ایران و عراق) رخ می‌دهد، مناقشات زیادی را از سر گذرانده است(ایسنا، ۱۳۹۷/۸/٦) و نظر به وجود برخی گروه‌های متعصب سنّی یا وهابیون و حسّاسیت بسیار زیاد کشورهای منطقهٔ بررسی، پیامدهای استانی، ملی و منطقه‌ای این پدیده، می‌تواند روشن‌کنندهٔ مسیر آینده برای برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و بانیان اربعین باشد. بر این اساس، با توجه به خلاء پژوهشی در این خصوص، سؤال محوری پژوهش حاضر این است : مناسک راهپیمایی اربعین چه پیامدهایی به همراه دارد؟

پیشینهٔ تحقیق

مطالعهٔ موضوع تحقیق، بدون بررسی پژوهش‌های انجام شده توسط محققان پیشین، موجب دوباره کاری می‌شود. بررسی پیشینهٔ موضوع، محقق را با نوع نگاه محققان پیشین آشنا می‌نماید و بر حساسیت او در خصوص اتخاذ رویکرد جدید، یاری می‌رساند. با اشراف به این نکته، محقق حتی‌المقدور تلاش نموده است حداکثر پیشینه‌های داخلی و خارجی موجود را مورد بررسی قرار دهد.

فروغی و همکاران (۱۳۹۹)، در تحقیقی با عنوان «انگیزه‌های زائران ایرانی شرکت کننده در آئین پیاده‌روی زیارت اربعین» با استفاده از روش کیفی، نشان دادند که زائران ایرانی با سه احساس «نیاز»، «تکلیف» و «شور» و دو نوع انگیزه به این آئین روی می‌آورند. رمضانی تمیجانی (۱۳۹۹)، در تحقیقی با عنوان «بررسی ابعاد و اجزای ذهنی مشارکت جمعی در پیاده‌روی اربعین» با مصاحبه با ۱۷ موکب‌دار و خادم با روش تحلیل مضمون،، به توصیف ویژگی‌ها و ابعاد پنهان، آشکار و نیمه پنهان جهان ذهنی مشارکت‌کنندگان پرداخت. افتخاری (۱۳۹۸)، در مطالعه‌ای با عنوان «پیاده‌روی اربعین افقی نوین در تحقق تمدن نوین اسلامی با تأکید بر سخنان رهبر» سعی دارد به این پرسش پاسخ دهد که: پیاده‌روی اربعین چگونه می‌تواند افقی نوین برای تمدن اسلامی باشد؟ محقق ابتدا ویژگی‌های تمدن اسلامی از دیدگاه رهبر را برشمرده است و سپس اربعین را زمینه‌ساز این تمدن معرفی می‌کند. درودیان (۱۳۹۷)، در تحقیقی با عنوان «منظر معنوی رویداد پیاده‌روی اربعین حسینی» با استفاده از روش کیفی به تفسیر درک معنوی زائران پرداخته است. هم‌ذات پنداری/ حس امنیت در عین ناامنی/ مهمان‌نوازی‌های صادقانه/ تجربهٔ عشقی داوطلبانه/ و در نهایت، عشق دوطرفه میزبان و میهمان به سیدالشهداء (ع)، مؤلفه‌های درک معنوی زائران را شکل می‌دهد.

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

غفاری هشجین و آقایی (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای با عنوان «پیاده روی اربعین حسینی به مثابهٔ جنبش اجتماعی»، به بررسی وجوه سیاسی- اجتماعی پیاده‌روی اربعین از طریق تحلیل این رویداد در بستر جامعه‌شناسی سیاسی جنبش‌های اجتماعی پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش، نشان می‌دهد که این رویداد هر سه عنصر استمرار ستادها/ بهره‌گیری از طیفی از تظاهرات عمومی و ابزار عمومی با چهار مؤلفهٔ ارزشمندی/ وحدت/ تعداد / تعهد/ را که عناصر اصلی یک جنبش اجتماعی از نظر چارلز تیلی[۷] و تمام ویژگی‌های دهگانهٔ جنبش اجتماعی ... را در خود دارد. گیویان و امین (۱۳۹۶)؛ در تحقیقی با عنوان «مطالعهٔ ماهیت، کارکردها و ساختار پیاده‌روی اربعین از منظر ارتباطات آئینی» با استفاده از روش کیفی و مشاهدهٔ مشارکتی به بررسی ارکان اساسی آئین پیاده‌روی اربعین (ماهیت، ساختار و کارکرد) با تفسیر مشارکت‌کنندگان اصلی این آئین (زائران، مروجان و مجریان) پرداخته است. نتایج نشان داد که، ماهیت اربعین، ماهیتی «نمایشی» است. محقق به بررسی ساختار اربعین عراقی به عنوان یک سازمان مردمی و اربعین ایرانی به عنوان یک تشکیلات عریض و طویل حکومتی پرداخته است.

رضوی زاده (۱۳۹۶) در تحقیقی با عنوان «ادراک و تجربهٔ زیستهٔ زائران پیاده ایرانی در عراق»، در صدد واکاوی ادراک و تفسیر زائران از تجربهٔ زیستهٔ خود با رویکرد کیفی است که سه مضمون اصلی شناسایی کرد: تجربهٔ تعلیق امر مادی/ رنج مقدس به مثابهٔ مولد معنا/ برانگیزانندگی عاطفی مناسک جمعی زیارت. به نظر محقق، یکی از برجستگی‌های این زیارت، معنای سیاسی بود که از سال ۱۳۹۰ از سوی رهبران فکری و سیاسی، رسانه‌ها و گفتمان رسمی جمهوری اسلامی از این پیاده‌روی برساخت شد. شفیعا و درودیان (۱۳۹۶)در تحقیقی با عنوان «مفهوم‌سازی درک معنویت در رویداد پیاده‌روی اربعین حسینی بر اساس تجربهٔ میدانی» با استفاده از مصاحبه، مشاهده و بررسی اسناد به بررسی ادراک معنویت بین زائران می‌پردازد. هم‌ذات‌پنداری با بازماندگان کاروان کربلا در قالب مؤلفه‌های ادراک معنویت در اربعین نتیجهٔ این تحقیق را شکل می‌دهند. همچنین از پیاده‌روی اربعین به عنوان یک فراورویداد نام می‌برد.

طالبی و براق علی‌پور (۱۳۹٤) در تحقیق با عنوان «گونه‌شناسی زیارت و دینداری زائران؛ معناکاوی کنش زیارت زائران» با روش گرندد تئوری به واکاوی معنای این کنش از دیدگاه زائران پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان داد شرایط علّی معنوی شامل: برقراری ارتباط معنوی/ تخلیهٔ روانی و کسب انرژی و آرامش و حاجات غیرمادی/ شرایط علّی مادی شامل طلب خواستهٔ مادی/ همراهی با خانواده یا دوستان/ ادای نذر و دیدن جاذبه‌های توریستی می‌باشد. شرایط زمینه‌ای شامل: ارتباط فرد با فضا/ امر یا فرد قدسی/ ارتباط با بعُد زیباشناختی و جاذبه‌های توریستی و معماری می‌باشد.

7. Charles Tilley

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

شرایط میانجی به ویژگی‌ها و تاریخچهٔ زندگی فرد شامل تحصیلات، شغل، سن، جنس، منابع تغذیهٔ فکری و جهان‌بینی فرد و در مجموع شرایط فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی فرد و آگاهی فرد نسبت به اصول و فلسفهٔ زیارت در اسلام و تجربه‌های قبلی دلالت دارد. کنش‌های استراتژیکی زائران در رابطه با ضریح، به عنوان نماد مذهبی، به صورت دست زدن / یا دست نزدن به ضریح است که به معنای رسیدن یا نرسیدن است. پیامدها را نیز به دو دستهٔ مادی شامل گرفتن حاجت/ برطرف شدن مشکلات مادی و پیامدهای غیرمادی شامل سبکی/ آرامش و کسب انرژی تقسیم کرد. حسین مجتبی (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان «مطالعهٔ پدیدارشناسانهٔ زیارت پیاده‌روی اربعین در عراق» نشان می‌دهد که انگیزه‌های شرکت در پیاده‌روی اربعین از آئین‌های همبستگی شیعی گرفته می‌شود که به دلیل نگرانی برای جامعه است و زائران عنصر (امه: امت شیعه و حفظ همبستگی شیعیان در مقایسه با جامعه سنّی‌یان) را به عنوان انگیزهٔ اصلی برای شرکت در پیاده‌روی اربعین تکرار کردند.

کریستیا و همکاران[۸] (۱۳۹۸)، در تحقیقی با عنوان «به سوی کربلا: بررسی شیعیان مذهبی ایران و عراق»، به سنجش نگرش زائران نسبت به عملکرد دولت‌های متبوع شان در خصوص درگیری‌های فرقه‌ای در خاورمیانه، ظهور داعش و برنامهٔ هسته‌ای ایران پرداخته است. الحطاب[۹] (۱۳۹۳)، در تحقیقی تحت عنوان «آداب و رسوم عزاداری اربعین در عراق امروزی» به شرح آئین‌های منحصر به فرد عراقی‌ها در این پیاده‌روی پرداخته است. الحطاب[۱۰] (۲۰۱۲)، در پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد خود با عنوان «توسعهٔ مراسم عزاداری شیعیان عراق در عراق مدرن: مناسک عاشورا و زیارت اربعین» به این نتایج رسیده است که آیین‌های عزاداری عاشورا و اربعین به عنوان یک زبان نمادین در ایجاد یک ساختار نمادین برای برقراری ارتباط با ساختار جامعه به شیعیان عراق در تغییر وضعیت اجتماعی‌شان کمک می‌کند و بیانگر اتحاد و یکپارچگی آنان است که به کمک آن، قدرت جمعی خود را نشان می‌دهند. و به این نتایج رسیده است: آیین‌های عزاداری عاشورا و اربعین به عنوان یک زبان نمادین در ایجاد یک ساختار نمادین برای برقراری ارتباط با ساختار جامعه به شیعیان عراق در تغییر وضعیت اجتماعی‌شان کمک می‌کند و بیانگر اتحاد و یکپارچگی آنان است که به کمک آن، قدرت جمعی خود را نشان می‌دهند. سیپ[۱۱] (۲۰۰۷)، تحقیقی با عنوان «زائران و گردشگران در جاده سانتیاگو به کمپوستلا» انجام داد. نتایج پژوهش نشان داد که زائران، بازدید از کامینودسانتیاگوا[۱۲] را به عنوان یک گردشگری شروع می‌کنند و به عنوان یک زائر به اتمام می‌رسانند.

---

8. Kirstia et al
9 - Faraj Al-Hattab
10. Hateb Hamadan, Faraj
11 . Seep
۱۲ Caminode Santiago از زیارتگاه‌های مسیحیان در شبه جزیره ایبریا در اسپانیا است.

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

سلاوین[13] (۲۰۰۳)، در تحقیقی به بررسی پیاده‌روی زائران به سمت حرم جیمز در سانتیاگو دوکامپوستلا در اسپانیا می‌پردازد.

چارچوب مفهومی

دورکیم[14] مناسک را به صورت کارکردگرایانه تبیین می‌کرد (همیلتون، ۱۳۹۹: ۲۹). مناسک مثبت را موجب تقویت وحدت، زایش دین، تجدید و تقویت احساسات اخلاقی و اجتماعی جامعه، آشکار شدن قدرت اخلاقی جامعه، ایجاد احساس سرخوشی اجتماعی، حفظ و تأیید گروه، دور کردن افراد از دغدغه‌های زندگی اجتماعی نامقدّس، تحکیم ارزش‌های موجود، پیدایش مقوله‌های فکری تازه، اثبات هویت جمعی و ظهور مفهوم آرمانگرایی در جامعه می‌دانست و مناسک منفی را عامل احساس متمایز بودن، ایجاد جنبش‌های اعتراضی جدایی طلبانهٔ تکراری و بدون تأمل و ایجاد دلبستگی تعصب‌آمیز گروهی معرفی کرد و مناسک کفّاره دهی را باعث استغاثه و تطهیر می‌دانست (گیدنز و بردسال، ۱۳۸٦: ۷۷۹).

به عقیدهٔ دورکیم، فعالیت‌ها و مناسک دینی، هر قدر عادی‌تر شوند یعنی به صورت تکراری و بدون تفکّر و تامّل انجام گیرند، عنصر قدسی آن‌ها کمرنگ‌تر می‌شود و شبیه سایر اجزای معمولی دنیای هر روزه می‌شود (همان: ۷۸۵). هر چند دورکیم دین را به عنوان شیرازهٔ اجتماعی معرفی می‌کند (همان: ۱۷۸)، اما به اعتقاد او، دین همان اندازه که یک نیروی یکپارچه کننده است، یک نیروی تقسیم کننده نیز بوده است. از نظر مالینوفسکی[15] مناسک مذهبی، خصلت تخلیه کنندهٔ تنش-های عاطفی و روانی دارند و به عواطف مخرب، جنبهٔ سازنده می‌دهد (مالینوفسکی، ۵۳:۱۹۷٤). ترنر[16] ضمن آن که مناسک را به چند دسته تقسیم می‌کند (ریویر، ۱۳۷۹: ۲۰٤)، مناسک بی‌خطر فشارها و تنازعات اجتماعی می‌داند (همیلتون، ۱۳۹۹: ۲۲۲). ادموند لیچ[17]؛ می‌گوید در واقع مناسک چیزی جز بیان نمادین و نمایشی دربارهٔ ساختارها و روابط حاکم بر گروه‌ها و جامعه نیست (همیلتون، ٦٦:۱۳۸۹ را تخلیه کنندهٔ). ماکس گلوکمان[18] نیز، ضمن این که مناسک را به چند دسته تقسیم بندی می‌کند، مناسک دو پهلو را در برگیرندهٔ تقسیم بندی‌ها و کشمکش‌ها و ناهماهنگی‌های ذاتی جامعه می‌داند (همان: ۲۲۱)، که حتی تقسیم‌بندی‌های سیاسی درون جامعه را می‌توان در آن دید، اما در نهایت وحدت نهایی ملت به صورت نمادین نشان داده می‌شود (گلوکمان، ۱۹٦۳: ۱۲٦).

13 - Slavin
14 -Durkheim
15- Malinowski
16 -V.Turner
17- Leach.E
18 - Gluckman. M

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

مناسک وارونه[19]نیز ابزار اعتراض نهادمند بخش زیردست جامعه و وسیلهٔ تخلیهٔ تنش‌های سرکوفته-اند (همیلتون، ۱۳۹۹: ۲۲۳). به عقیدهٔ گیرتز[20] مکانیسم ایجادکنندهٔ ایمان، مناسک است (گلوکمان، ۱۹۶۳: ۲۷۰). از نظر رپاپورت[21] چرخهٔ مناسکی به تنظیم روابط گروه با محیط زیست و گروه‌های همسایه، کاهش کشمکش‌های درون گروهی و بسیج متحدان در زمان جنگ منجر می‌شود (همان: ۲۲۵). اسکوروپسکی[22]مناسک مذهبی را نوعی کنش متقابل اجتماعی با خدایان برای ترغیب آن‌ها به انجام کاری یا برآوردن خواسته‌ای می‌داند (گلوکمان، ۱۹۶۳: ۷۷).

بارت و بلوخ[23] کاربرد مناسک را در اصل ابزاری برای اعمال قدرت و اقتدار می‌دانند (همان: ۲۲۵). آهرن[24] از مناسک سنتی به عنوان نوعی ابزار نظارت سیاسی نام می‌برد (گلوکمان، ۱۹۶۳: ۷۷). پیتر برگر[25]؛ مناسک را حامل سنّت جامعه و انتقال به نسل‌ها می‌داند. اگر این ساختارهای موجه نمایی تضعیف شود یا از بین برود، تسلط اعتقاد دینی بر اذهان انسان‌ها به آسانی از دست می‌رود (همیلتون، ۱۳۹۹: ۲۷۳). رابرتسون اسمیت[26]؛ بین دین و تبعیت سیاسی ارتباط برقرار می‌کرد. به نظر او دین یک قضیهٔ گروهی و اجتماعی است و اساساً ماهیتی سیاسی دارد (همان: ۱۷۹). به عقیدهٔ بیتس[27] هدف آشکار گردهمایی‌های مذهبی، انجام دادن یک منسک یا بازتأیید یک نوع ایدئولوژی است. مناسک حج و زیارت مکه، دلالت‌های سیاسی و اقتصادی دارد (بتیس و پلاک[28]، ۱۳۸۲: ٦٨٨). برخی تئوری‌ها مناسک را از جنبهٔ کارکردی و آثار و عملکردشان مورد بررسی قرار داده بودند، برخی به نحوهٔ اجرای مناسک و پیامد آن پرداخته‌اند و جنبه‌های متفاوت مناسک را مورد بررسی قرار داده‌اند که محقق را در مطالعهٔ موضوع یاری رساندند.

روش تحقیق

رویکرد کلی پژوهش حاضر، رویکرد کیفی است که با استفاده از یکی از راهبردهای پژوهش کیفی به نام «نظریهٔ زمینه‌ای» [29]و براساس نسخهٔ استراوس[30]و کربین[31]به عنوان «گرندد تئوری

[19] -Rites of reversal
[20] - Geertz . C
[21] -Rappaport
[22] - J. Skor upski
[23]-Bloch
[24] -Ahern
[25]- Berger .P
[26] -Smith. W. Robertson
[27]. Bates
[28]Bates and plates
[29]- Grounded theory
[30] -Strauss
[31] -Corbin

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

سیستماتیک»[۳۲] انجام گرفته است. منظور از «نظریهٔ زمینه‌ای» [۳۳] آن نظریه‌ای است که مستقیماً از داده‌هایی استخراج شده است که در جریان پژوهش به صورت منظم گرد آمده‌اند و تحلیل شده‌اند و پژوهشگر کار را با نظریه‌ای که از قبل در ذهن دارد شروع نمی کند، بلکه کار را در عرصهٔ واقعیت آغاز می‌کند و می‌گذارد تا نظریه از درون داده‌هایی که گرد می‌آورد پدیدار شود (استراوس و کربین، ۱۳۹۵: ۳٤). دلیل اینکه نگارندگان برای پژوهش خود راهبرد گرندد تئوری را از میان راهبردهای کیفی برگزیدند، این بود که رفتن به عرصهٔ زندگی واقعی و مصاحبت با شرکت کنندگان در مناسک را برای کشف آنچه واقعاً در جریان است ضروری دانستند.

جامعهٔ هدف در این پژوهش کیفی کلیهٔ زائرانی بود که در سال ۹۸ و ۹۷ از مرز بین‌المللی مهران وارد شهر ایلام شده بودند و حداقل یک بار تجربهٔ شرکت در مناسک پیاده‌روی اربعین را داشتند. تعداد اطلاع رسان‌هایی که مورد مصاحبه قرار گرفته‌اند و نتایج مصاحبه‌های آن‌ها وارد تحلیل گردید، ٤۹ اطلاع رسان بود که از این تعداد ۱۵ نفر زن و بقیه (۳٤ نفر) مرد بودند. شیوهٔ نمونه‌یابی در رویکرد گرندد تئوری، نمونه‌گیری نظری است. گلیزر و استراوس معیار اشباع نظری را برای ادامهٔ فرآیند نمونه‌گیری هدفمند پیشنهاد کرده‌اند. با این اوصاف در پژوهش حاضر محقق با ٤۹ مصاحبه به نقطهٔ اشباع رسید و باقی مصاحبه‌ها را وارد تحلیل نکرد. محقق از ابزار مصاحبه نیمه طراحی شده (نیمه ساختار یافته) استفاده کرده است. این تحقیق با روش حاضر و در طی ٦ مرحله با دقت و حساسیت بالا انجام پذیرفته است. در بخش پیامدها در نهایت ۲٦ مفهوم استخراج شد و ۱۰ مقوله طبقه‌بندی شد. پس از تحلیل داده‌ها و در جریان آشکار شدن مفاهیم و مقولات، به منظور استفاده از پیشنهادات صاحب‌نظران و تبادل نظر با همتایان با دو نفر از محققان برجستهٔ کیفی کار و متخصصین حوزهٔ علوم اجتماعی (جامعه‌شناسی دین)، تبادل نظر شد و مقوله‌هایی که بیشترین اتفاق نظر در مورد آنها وجود داشت در ادامه فرآیند، باقی مانده و پرورانده شدند و مقولات ضعیف اصلاح یا حذف شدند. از آنجا که جامعهٔ آماری این تحقیق مشمول زائرانی بود که از همهٔ شهرهای ایران در این مناسک شرکت کرده بودند و تنوع و گوناگونی را وارد نمونه‌گیری کردند، انتظار می‌رود نتایج این پژوهش با پژوهش‌های مشابه خود از قدرت پیش‌بینی و تبیین بالایی برخوردار باشد و قابلیت بازتولید شدن[۳٤] را داشته باشد.

جدول شمارهٔ یک- کدبندی مقولات

معیارها	گونه‌ها	کدها
سن	Age	A

[32] -Grounded systematic theory
[33] - Grounded theory
[34] .Reproducibility

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

جنسیت	Gender زن (۲) مرد (۱)	G
تحصیلات	Education بیسواد (۱) ابتدایی (۲) سیکل (۳) فوق دیپلم (۵) لیسانس (٦) فوق لیسانس (۷)	E

جدول شمارهٔ دو- مشخصات شغلی اطلاع‌رسان‌های مرد

ردیف	میزان سواد	سن	شغل	محل زندگی
۱	فوق دیپلم	٤۲	عکاس	گلاسکو
۲	فوق لیسانس	٤۸	کارمند/حسابدار	تهران
۳	فوق دیپلم	۳۷	کارمند	تهران
٤	دانشجو	۲۱	آزاد/بازاری	گلستان
٥	لیسانس	۳۰	آزاد/معماری	ساری
٦	فوق دیپلم	۲٤	آزاد/گرافیست	گلستان
۷	دیپلم	۳٦	آزاد/صنعت کار	پرند
۸	لیسانس	۲٥	آزاد/باطری ساز	همدان
۹	دیپلم	۱۹	آزاد/برق کار	خرم آباد
۱۰	سیکل	٦۰	بازنشسته	اصفهان
۱۱	دیپلم	۲۹	آزاد/کارمند طلافروشی	تهران
۱۲	**دیپلم**	**۲۰**	آزاد/طراح طلا و جواهر	**تبریز**
۱۳	**لیسانس**	**۳۲**	آزاد/تعمیرکار pos	**تهران**
۱٤	**فوق لیسانس**	**٥۷**	کارمند/رئیس اداره	**تهران**
۱٥	**دیپلم**	**۳۸**	آزاد/فروشنده پوشاک	**تهران**
۱٦	**فوق لیسانس**	**۳۹**	کارمند	**گرگان**
۱۷	**دیپلم**	**٤۷**	آزاد/لوله کش	**تهران**
۱۸	**ابتدایی**	**٤٥**	آزاد	**مشهد**
۱۹	**فوق لیسانس**	**٤٥**	خصوصی/مدیرفروش	**تهران**
۲۰	**فوق لیسانس**	**۳٦**	خصوصی/کارخانه دار	**تهران**
۲۱	**سیکل**	**۳۷**	آزاد/نجار	**قم**
۲۲	**لیسانس**	**۲۹**	خصوصی/ رستوران‌کار	**دماوند**
۲۳	**دیپلم**	**۲۸**	آزاد/ لوازم آرایش‌فروش	**مشهد**
۲٤	**راهنمایی**	**۲۸**	آزاد/جوشکار	**مشهد**
۲٥	**سیکل**	**۳۲**	آزاد/ لوازم یک‌فروش موتور	**تهران**

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

۲٦	دیپلم	۳۱	آزاد/ برقکاری	تهران
۲۷	دیپلم	۳۱	آزاد/پرس‌کار	تبریز
۲۸	لیسانس	۲۰	آزاد/معمار	تهران
۲۹	فوق لیسانس	۲۵	خصوصی/ وکیل	تهران
۳۰	لیسانس	۲٦	آزاد/صاحب نمایشگاه اتومبیل	تهران
۳۱	لیسانس	٤۷	کارمند/دبیر	تهران
۳۲	لیسانس	۵۰	کارمند	گنبدکاووس
۳۳	دیپلم	٤۰	کارمند/ خادم‌الرضا	مشهد
۳٤	سیکل	۳۱	آزاد/ نقره فروش	مشهد

جدول شمارهٔ سه-مشخصات شغلی اطلاع‌رسان‌های زن

ردیف	میزان سواد	سن	شغل	محل زندگی
۱	دانشجو	٤٤	آرایشگر	ایلام
۲	لیسانس	۲۸	خانه دار	مشهد
۳	لیسانس	۳۰	خانه دار	اصفهان
٤	دیپلم	٤۰	خانه دار	تهران
۵	دیپلم	۳۵	خانه دار	ساری
٦	سیکل	۱٦	دانش آموز	زنجان
۷	بیسواد	۵۲	خانه دار	سبزوار
۸	بیسواد	۵۷	خانه دار	دره شهر
۹	ابتدایی	۳٤	خانه دار	شهریار
۱۰	لیسانس	۲۳	آزاد/مدرس زبان	رفسنجان
۱۱	فوق لیسانس	۳۵	آزاد/لیدر تور	تهران
۱۲	حوزوی	۳۲	خانه دار/طلبه	تهران
۱۳	دیپلم	۳۲	آزاد/آرایشگر	کاشان
۱٤	فوق لیسانس	۳۱	ازاد/معمار	تهران
۱۵	دیپلم	٤۲	آزاد/خیاط	پلدختر

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

یافته‌های تحقیق

جدول شمارهٔ چهار- مقوله‌بندی پیامدهای خواسته/ناخواستهٔ مناسک پیاده روی اربعین

مفهوم	مقولهٔ سطح اول	مقولهٔ سطح دوم
نمایش قدرت ایران/ بازنمایی اقبال عمومی حکومت/ احیای اتحاد ملی/ قدرت نرم/ اتحاد با کشور عراق/ ارعاب دشمنان/	مانور قدرت ایرانی	مانور قدرت ایران
مدیریت نامناسب توزیع ارز/ مدیریت نامناسب ویزا/ مدیریت نامناسب سرمایهٔ ملی/ قصور در آگاه‌سازی/ ایجاد مانع برای زائران/ نارضایتی از دولت مدیریت/ فراهم نکردن بسترهای فرهنگی برای زیارت/	سوءمدیریت دولت ایران	حکمرانی معیوب
وعده‌های توخالی/ فرصت آشنایی زائران با مخالفان جمهوری اسلامی/ بی اعتمادی به مسؤولین/	ضعف اعتماد نهادی	
احقاق حق فقرا از بیت المال/ انجام وظیفهٔ حکومت مذهبی/ حق‌السکوت حکومت به مردم/ اقناع مردم /	فرصت احقاق حق	
تورم قیمت‌ها در مقصد/ مقروض شدن زائرها/ سرقت اموال/ سرکیسه شدن زائران توسط عراقی‌ها /	چالش‌های اقتصادی	چالش‌های فرارو
حوادث غیرمنتظره/ پخش شایعات/	چالش‌های غیرمنتظره	
تعویق امور/ تحویل امور/ تعلیق امور/	چالش‌های قابل انتظار	
خطر تصادفات/ ابتلا به بیماری/خستگی جسمانی/	چالش‌های جسمی	
حکومتی شدن اربعین/ سوء استفاده از اربعین	حکومتی شدن اربعین	چالش‌های پس پرده
آسیب‌های زیست محیطی به عراق/ رنجش خاطر میزبان/	آسیب به مقصد	
کنش ریاکارانه/ دینداری سطحی/ اعزام زائرهای ناموجه/ سوء استفاده حکومت مذهبی/ اختلاط زن و مرد/	لوث شدن دین	
خروج ارز از کشور/ تبعیضات گروهی/	وجود تبعیضات گروهی	

پیامدهای خواستهٔ مناسک پیاده‌روی اربعین: نمایش قدرت ایران

اطلاع رسان‌ها بارها در مصاحبهٔ خویش به اینکه این پیاده‌روی توانسته است طبق خواستهٔ سیاست‌گذاران مناسک، وسیلهٔ بازنمایی قدرت جمهوری اسلامی باشد و باعث ایجاد رعب و وحشت در دشمنان شود، تأکید کرده‌اند. از سویی نیز باعث اتحاد شیعیان و سنّی‌ها در داخل کشور و اتحاد دو ملت ایران و عراق شده است و اقبال عمومی از حکومت را بازنمایی نماید:

کد (G1A21E6) در این ارتباط می‌گوید: *«این پیاده‌روی توی شهر ما که هم سنّی داره هم شیعه، باعث اتحاد شده است و تعداد زائرهای سنّی خیلی زیاده. این پیاده‌روی با وجود زائرهای غیرشیعه و حتی غیر مسلمان، یک جریان شیعی است. زمانی دشمنان حضرت محمّد (ص) محدود*

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

بودند، اما الان کل جهان و حتی خود عربستان دشمن مسلمانان و اسلام هست. ما توی پیاده‌روی پرچم یمن را که روی آن # یمن- کربلا زده بود را از بچه‌های یمنی گرفتیم و بین زائران پخش کردیم که این برای عراقی‌ها سؤال بود و ما گفتیم که چرا باید یک غنی به اسم عربستان یه فقیر به اسم یمن را داغون کنه؟ پس رفتن به این پیاده‌روی خودش یک حرکت سیاسیه».

پیامدهای ناخواستهٔ مناسک پیاده‌روی اربعین: حکمرانی معیوب (بد)

مقولهٔ عمدهٔ حکمرانی معیوب، مشتمل است بر زیر مقوله‌های: سوء مدیریت دولت ایران/ ضعف اعتماد نهادی/ و فرصت احقاق حق. دولت ایران به عنوان سیاست‌گذار و کارگزار مناسک پیاده‌روی اربعین، در کنار پیامدهای خودخواسته‌ای که با هدف رسیدن به آنها به برگزاری مناسک پیاده‌روی مبادرت کرده است، ناگزیر از پذیرش پیامدهای ناخواستهٔ آن نیز می‌باشد. اطلاع رسان‌ها در مصاحبه‌های خود بارها به سوء مدیریت دولت در تدبیر امور مربوط به برگزاری مناسک اشاره و اذعان کرده‌اند نه تنها به وعده‌های توخالی دولت اعتماد ندارند که شرکت در پیاده‌روی را به عنوان فرصتی برای احقاق حق خود از بیت‌المال مغتنم می‌شمارند.

سوء مدیریت دولت ایران

اطلاع‌رسان‌ها بر آشکار شدن سوء مدیریت دولت ایران در قالب مدیریت نامناسب توزیع ارز، صدور ویزا، سرمایهٔ ملی و همچنین قصور در آگاه سازی زائران و فراهم نکردن بسترهای فرهنگی برای مناسک پیاده‌روی تأیید کردند:

کد (G1A40E4) در این ارتباط می‌گوید: «*خیلی‌ها سر جریان ارز دولتی اذیت شدند. طرف همهٔ پولش رو داده بود اینجا، که عراق دینار بگیره و فقط یه مبلغ جزئی با خودش آورده بود تا مرز، توی عراق هم پولش رو ندادن گفتن برو نجف بگیر توی نجف هم صف ۷۰۰-۶۰۰ نفره بود*».

همچنین کد (G1A25E6) می‌گوید: «*توی این مسیر پیاده‌روی، بیش از حد در آب و غذا اسراف میشه. این‌طوری خیلی سرمایه از کشور خارج میشه. نباید برای زائرها در قالب این موکب‌های داخل ایران و داخل عراق این همه هزینه کنند، بالاخره زائر یه جوری غذای خودش رو تأمین می‌کنه. باید این بودجه‌ها را صرف ایجاد فرصت‌های کار برای جوان‌ها بکنن به ضعفا رسیدگی بکنند، مثل چین از مردم کار بکشن تا جوان‌ها دنبال تفریحات ناسالم نرن. برای دختران بی سرپرست جهاز درست بکنند، یارانه‌ها را اضافه بکنند*».

ضعف اعتماد نهادی

اطلاع‌رسان‌ها ضعف اعتماد نهادی را در قالب مفاهیمی چون: وعده‌های توخالی دولت/ عدم اعتماد به مسؤولین/ و فرصت آشنا شدن با مخالفان حکومت ایران بیان کردند:

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

کد (G2A32E4) می‌گوید: «*گفتن از مرز تا عتبات، ماشین رایگان میزارن که نذاشتن گفتن اتوبوس ایرانی میارن که ما یکیش رو هم ندیدیم. ماشین‌های ایرانی نفری ۶۰ هزار تومان می‌گرفتن، ما به ماشین‌های عراقی نفری ۲۰ تومن دادیم تا نجف. موکب‌ها هم که مردمی هستن ایران هیچ کاری نمی‌کنن فقط شو تبلیغاتی است*».

برخی اطلاع‌رسان‌ها بر شرکت در مناسک پیاده‌روی اربعین به عنوان راه آشنا شدن با مخالفان جمهوری اسلامی تأکید داشتند:

کد (G1A45E7) می‌گوید: «*حدود ۷۰ ٪ زائرها جمهوری اسلامی را قبول ندارن و حتی اونجا میرن داخل هیأت‌های صادق شیرازی که مخالف جمهوری اسلامی هست. فقط ۳۰٪ از زائرها جمهوری اسلامی رو قبول دارن و برای اهداف سیاسی میان اونجا*».

برخی اطلاع‌رسان‌ها با تأکید بر عدم اعتماد خود به مسؤولین حکومتی، بر ضعف اعتماد نهادی در میان مردم، نسبت به مسؤولان اشاره کردند:

کد (G2A40E4) می‌گوید: «*توی عراق همه به هم اعتماد داشتن و همین جوری بساط شون رو به امان خدا رها می‌کردن ولی توی مملکت ما چون مسؤولین دزدند اعتماد در جامعه وجود نداره*».

فرصت احقاق حق

اطلاع‌رسان‌ها بر شرکت در مناسک پیاده‌روی، به عنوان وسیلهٔ احقاق حق خود از بیت‌المال تأکید می‌کردند و برگزاری آن را وظیفهٔ حکومت مذهبی جمهوری اسلامی ایران می‌دانستند:

کد (G1A29E6) می‌گوید: «*برگزاری اربعین هزینه و بار مالی زیادی داره اما چندین درصد از افراد جامعه هم می‌خوان این‌طوری زندگی بکنند بالاخره اونا از بیت‌المال اینجوری حق خودشون رو می‌خوان هزینه کنند*».

همچنین کد (G1A24E5) می‌گوید: «*وقتی حکومت اسلامیه یک‌سری وظایف دینی و قانونی در این رابطه براش ایجاد میشه. اگر من اذیّت بشم دولت مقصره*».

برخی اطلاع‌رسان‌ها راه اندازی مناسک پیاده‌روی اربعین را به عنوان حق‌السکوت حکومت به مردم و وسیلهٔ اقناع مردم توسط حکومت برمی‌ساختند:

کد (G2A30E6) می‌گوید: «*دولت برای اینکه اهمال خودش رو در رفع مشکلات مسکن و بیکاری و ... ماسمالی بکنه داره با این زیارت به مردم باج میده*».

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

چالش‌آفرینی

موقعیت چالشی می‌تواند یک وضعیت سخت و غیرمنتظره باشد. به «وضعیت و پدیده‌ای جدید و دشوار که مواجهه با آن تلاشی سخت و تعیین‌کننده را ایجاب کند» اطلاق می‌شود. خصوصیات «چالش»، در این تعریف عبارت است از: عینی‌بودن؛ جدید بودن وضعیت؛ ناظر به آینده؛ بیرونی‌بودن و غیرارادی بودن آن؛ اقتضای تلاشی سخت و تعیین‌کننده که ناشی از فراگیر بودن و به مبارزه طلبیدن کل جامعه است (ویراستاران ۱۳۹۸/۶/۲۷).

مقولهٔ عمدهٔ چالش‌آفرینی مشتمل است بر دو زیر مقوله: چالش‌های فرارو/ و چالش‌های پس پرده. اطلاع‌رسان‌ها چالش‌های فرارو را در قالب زیر مقوله‌های: چالش‌های اقتصادی/ چالش‌های غیرمنتظره/ چالش‌های قابل انتظار و چالش‌های جسمی دسته بندی کرده‌اند.

چالش‌های فرارو: شامل چالش‌هایی هویدا و محتمل است که شرکت کنندگان به احتمال رخداد آن آگاه هستند و عواقب آن را پذیرفته‌اند.

چالش‌های اقتصادی مشتمل است بر دردسرهایی که اطلاع رسان‌ها برای شرکت در این پیاده‌روی و ادامهٔ آن متحمل شده‌اند مثل تورم قیمت‌ها در مقصد، مقروض شدن زائران برای تهیهٔ هزینهٔ سفر، سرقت اموال‌شان در طول سفر و سرکیسه شدن زائران توسط عراقی‌ها:

کد (G2A52E1) می‌گوید: «*به خاطر کرایهٔ سفر، گوشیم رو فروختم و پسر و عروسم یارانهٔ خودشون رو که خرجی خونه بود، به من دادن*».

چالش‌های غیر منتظره مشتمل بر حوادث غیرمترقبه و پخش شایعات برای ترساندن و منصرف کردن زائران از رفتن به مناسک پیاده روی اربعین است.

کد (G1A25E6) می‌گوید: «*به هر حال حکومت شرایطی رو مهیا کرده است که همه تحریک بشن و بیان ولی این خیلی خطر داره و اگر اتفاقی بیفته یه دفعه چند میلیون نفر آدم با هم از بین میرن*».

چالش‌های قابل انتظار شامل تعویق امور/ تحویل امور/ و تعلیق امور که مبتنی بر وظایف اطلاع رسان‌ها و نقش‌هایی که در زندگی فردی و اجتماعی متقبل شده‌اند و به ایفای آن در ارتباط با خود و دیگران می‌پردازند، می‌باشد که عموماً به خاطر شرکت در مناسک به اجبار آنها را به تعویق انداخته‌اند یا به افراد دیگر محول کرده‌اند و یا موقتاً متوقف کرده‌اند:

کد (G1A25E6) می‌گوید: «*ما ۳ تا برادر هستیم که یک مغازه داریم که با هم اداره‌اش می‌کنیم ولی چون خانوادگی اومدیم چند روزی است که مغازه رو بستیم*».

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

چالش‌های جسمی؛ مبتنی است بر مخاطرات جسمی که در طول سفر و مدت اقامت در کشور عراق همچنین در مسیر بازگشت ممکن است زائران را تهدید نماید که مشتمل است بر: خطر تصادفات/ ابتلا به بیماری و خستگی جسمانی:

کد (G1A147E4) می‌گوید: «*ماشین‌های عراقی‌ها امنیت نداشت و احتمال تصادف سنگین وجود داشت حتی راننده‌ها قوانین راهنمایی و رانندگی را بلد نبودند و جاده‌هاشون استاندارد نبود*».

چالش‌های پس پرده

چالش‌هایی است که پنهان است و برای شناسایی و تشخیص‌آن با نگاه جستجوگر و تیزبین و عینک واقع‌گرایی می‌توان آن را تشخیص داد و شامل اتفاقاتی می‌شود که به صورت تجمعی و بعد از برگزاری مراسم عموماً هویدا می‌شوند. محقق، چالش‌های پس پرده را در مقوله‌های زیر دسته بندی کرده است.

مقولهٔ حکومتی شدن اربعین که شامل سوء استفاده از اربعین و حکومتی شدن اربعین می‌باشد که اطلاع‌رسان‌ها به عنوان عامل ریزش تعداد زائران بر آن تأکید می‌کردند:

کد (G1A45E7) می‌گوید: «*خیلی از دوستان ما امسال پول سفرشون رو خیّرات کردند و نیومدن، گفتن جمهوری اسلامی داره از رفتن ما به این پیاده‌روی شعار میده و سوء استفاده می‌کنه*».

لوث شدن دین؛ لوث شدن یعنی کم ارزش شدن عملی بر اثر تکرار و پافشاری. مقولهٔ لوث شدن دین که به معنی کم ارزش شدن و کم اعتبار شدن دین می‌باشد، در قالب مفاهیم و مقوله‌های زیر قابل تحلیل است: کنش ریاکارانه/ دینداری سطحی/ اعزام زائرهای ناموجه/ سوء استفادهٔ حکومت از مناسک مذهبی و اختلاط زن و مرد.

اطلاع‌رسان‌ها بر برگزاری و تبلیغات جهت تشویق به شرکت در مناسک پیاده‌روی توسط نهادهای حکومتی به عنوان وسیلهٔ کم ارزش شدن و عرفی شدن دین تأکید دارند:

کد (G1A37E5) می‌گوید: «*هر جور زائری را می‌فرستن کربلا، افراد با خالکوبی و بدون نماز میان اونجا میگن ثواب داره. دولت ایران در این زمینه خوب عمل نکرده بود، اینکه تبلیغ کنی و جمعیتی رو بفرستی اون ور، بدون اینکه هیچ گونه آموزشی برای طرز رفتار و حرکات به آنها بدی یا فلسفهٔ زیارت رفتن را به آنها بفهمانی جای افتخار نیست*».

تبعیضات گروهی؛ در قالب مفاهیم خروج ارز از کشور/ و تبعیضات گروهی، به عنوان یکی از چالش‌های پشت پرده از سوی اطلاع رسان‌ها مورد تأکید قرار گرفت. مثلاً؛

کد (G1A26E4) می‌گوید: «*ما که سرباز بودیم بهمون ساچمه پلو میدادن چطوریه الان توی موکب سپاه مرغ کنتاکی میدن ولی به سربازهای وطن اینقدر سخت میگیرن. من به غذای موکب‌های ارتش و سپاه لب نزدم چون حرامه چون من دوست دارم بیام کربلا شاید کس دیگه‌ای دوست نداشته*

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

باشه و اونجوری دارم از حق اون استفاده میکنم. این اشتباهه چون ۲ میلیون میان کربلا و ۷۰ میلیون توی ایران می‌مونن نباید ۷۰ میلیون رو فدای ۲ میلیون نفر بکنی و این همه هزینه بکنی».

آسیب‌رسانی به مقصد ؛ مقولهٔ آسیب‌رسانی به مقصد شامل مفاهیمی همچون آسیب‌های زیست محیطی به عراق و رنجش خاطر میزبانان می‌باشد. اطلاع‌رسان‌ها بر آسیب‌های فیزیکی و معنوی که زائران ایرانی می‌توانند به کشور عراق و مردم آن وارد کنند و ناخودآگاه عواقب سوء آن در آینده به خود ما برمی‌گردد تأکید می‌کنند:

(G2A30E7) می‌گوید: «*من با وجودی که امام حسین رو خیلی دوست دارم و می‌خواستم این زیارت رو تجربه کنم ولی اصلاً برام جذابیت نداشت چون فکر می‌کنم این کار درستی نیست ما داریم این‌طوری به مردم عراق آسیب می‌رسونیم و جایی مهمان می‌شیم که اصلاً آمادگی و امکاناتش رو نداره و یه روزی چوبش رو می-خوریم چون اعتقادم اینه که هر کس کار خوب یا بدی می‌کنه در حق دیگران در حقیقت داره به خودش میکنه و نتیجهٔ کارمون یه روزی برمی‌گرده به خودمون. از طرفی مردم ما دارن از امکانات و خونه و زندگی عراقی‌ها و حداقل امکانات مالی‌شون سوء استفاده می‌کنند. چرا اونا با این فقر، حداقل امکانات مالی خوشون که حق زن و بچه‌شونه رو باید در اختیار من متمّول بذارن دره دیزی بازه حیا گربه کجا رفته؟ چراغی که به خونه رواست به مسجد حرامه».*

جدول شمارهٔ پنج- مقوله‌بندی پیامدهای مشهود/ پنهان مناسک پیاده روی اربعین

مفهوم	مقولهٔ سطح اول	مقولهٔ سطح دوم
آگاهی بیشتر از مبانی دینی-مذهبی/اربعین مانع از بین رفتن اعتقادات/ تقویت ارتباط با ائمه/ حفظ دین اسلام/ ابقای هویت دینی	کارکرد حفظ اعتقادات	بازتولید دین
به جا آوردن زیارت/ الگو گیری از رفتارهای دینی مردم مقصد/ اهتمام به انجام شاخص های رفتار دینی/	بعد مناسکی	
زمینه‌سازی ظهور/همدلی با ائمه/	بعد همبستگی آور	
برجسته کردن شیعه/ اتحاد مسلمین جهان/ اتحاد ادیان/ جلوهٔ جهانی اربعین/ دشمن تراشی/	پر کردن دال تهی دین	
بازنگری در امر تحصیل/کاهش زمان استفاده از فضای مجازی/تغیر رفتار/ تغیر مدیریت بدن/ دگرگونی ترجیحات/ رعایت بیشتر حجاب/	تغییر سبک زندگی	تغیر سبک زندگی دینی
دوستان جدید/ تجربیات جدید/ خاطرات جدید/	خلق افق های جدید	

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

بخشش گناهان/ ترک گناه/ کسب معنویت/ دوری از دنیا طلبی/	فرصت تهذیب	
فرصت جبران/ قدرت تحمل بالا/ افزایش روحیه گذشت/ اصلاح اجتماعی/ تمرین همزیستی/	مدارای اجتماعی	گسترش مدارای اجتماعی
معیار تمایز/تهذیب اخلاق/انضباط دینی/رعایت بیشتر فروع دین/	شخصی شدن دین	شخصی شدن دین
کسب آرامش فکری و روحی/کسب اعتماد به نفس/	آرامش درونی	
برآورده شدن حاجات معنوی/ کمک به ازدواج/ کمک به رفع مشکلات مالی/ کمک به بچه دار شدن/ بلاگردان/ شفای بیماران/ شفاعت امام حسین/	فرصت استغاثه	
اختلاط با نامحرم/ ناآشنایی زائران با فلسفه اربعین/ مهمتر جلوه دادن مستحبات/ ارائه اصول ساختگی در مذهب/	بازاندیشی مناسکی	بازاندیشی مناسکی

پیامدهای مشهود

گسترش مدارای اجتماعی

اطلاع‌رسان‌ها بر تأثیر شرکت در مناسک پیاده‌روی اربعین، بر گسترش مدارای اجتماعی در جامعه در قالب مفاهیمی چون فرصت جبران/ قدرت تحمل بالا/ افزایش روحیهٔ گذشت/ اصلاح اجتماعی و تمرین هم‌زیستی تأکید داشتند:

کد (G1A36E4) می‌گوید: *«چند میلیون زائر جوان مسیر طولانی پیاده‌روی رو بدون نزاع و درگیری طی می‌کنند و اگر هم نزاعی پیش بیاد به احترام امام حسین سریع جمعش می‌کنن اگه همین رفتار را در جامعه ادامه بدن این همه پروندهٔ درگیری و نزاع خیابانی نداریم».*

باز تولید دین

کارکرد حفظ اعتقادات؛ اطلاع رسان‌ها معتقدند که شرکت در مناسک پیاده‌روی اربعین ضمن آشنایی بیشتر شرکت کنندگان با مبانی دینی و مذهبی و تقویت ارتباط با ائمه، باعث کسب هویت دینی برای آنها، مانع از بین رفتن اعتقادات خودشان و مردم جامعه می‌شود و به بقای دین اسلام منتهی می‌شود:

کد (G2A16E3) می‌گوید: *«از وقتی که در این مناسک شرکت می‌کنم درکم نسبت به امر به معروف و نهی از منکر بیشتر شده است که این همه شور به خاطر همونه. تصمیم گرفتم اخلاقم را بهتر کنم عبادتم را بیشتر و منظم کنم و در امر به معروف و نهی از منکر کوشا باشم».*

بعد مناسکی دین

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

اطلاع‌رسان‌ها بر الگوگیری از رفتارهای دینی مردم عراق (گوش به فرمان مرجعیت بودن) و به جا آوردن بعد عملی دینداری، به گرامی داشتن بعد مناسکی دین تأکید می‌کردند و معتقدند که این‌چنین با شرکت در این مناسک، به بازتولید دین خدا یاری می‌رسانند:

کد (G2A34E2) می‌گوید: «*توی این سفر از خدا خواستم بهم زبان گویا بده که بتونم در امر به معروف و نهی از منکر کوشا باشم و توی این سفر احساس می‌کنم توفیقاتی بهم شد و به خانم‌های بد حجاب تذکر دادم*».

بعد همبستگی آور؛ اطلاع رسان‌ها بر شرکت در پیاده‌روی اربعین جهت ابراز همدردی با ائمه و اسراء کربلا و اولیاء و همچنین نقش داشتن در فراهم سازی مقدمهٔ ظهور تأکید داشتند:

کد (G1A47E4) می‌گوید: «*موقعی که امام زمان ظهور می‌کند خودش را منتقم امام حسین (ع) معرفی می‌کند، پس جهان باید امام حسین رو بشناسه و این پیاده‌روی ایشان رو به مردم جهان می‌شناسونه*».

پر کردن دال تهی دین؛ سیاست‌گذاران مناسک پیاده‌روی اربعین با برپایی این مناسک، سعی در این دارند که نه تنها در میان مسلمانان که در میان تمام مردم جهان، شناساندن شیعه و شیعه دوستی و شیعه خواهی را به عنوان مدلول دین‌داری، جانشین دال تهی دین کنند و آن را به تنها گفتمان غالب دینی در جهان تبدیل کنند. اطلاع‌رسان‌ها طی مفاهیمی همچون برجسته کردن شیعه/ اتحاد مسلمین جهان و اتحاد ادیان به تبلور جلوهٔ جهانی و فراملی و فرامنطقه‌ای بودن مناسک پیاده‌روی اربعین که نماد تشیع است تأکید دارند:

کد (G1A42E6) می‌گوید: «*در این مناسک با توجه به اینکه از همه دین و مذهبی، زائر داریم این باعث رابطهٔ بین یهودیان، مسیحیان و ... با اهل بیت می‌شود*».

تغییر سبک زندگی دینی

شرکت در مناسک پیاده‌روی اربعین با تأثیر بر زائران مذهبی، ضمن ایجاد تحولات درونی به تغییر در نحوهٔ دینداری آنها و ایجاد فرصت استغاثه برای زائران گنهکار و خلق افق‌های جدید برای زائران صرفاً پیاده‌رو، زمینهٔ تغییر سبک زندگی دینی را به عنوان تغییر پایدار در زندگی زائران فراهم می‌آورد.

تغییر سبک زندگی؛ اطلاع‌رسان‌ها بر تأثیر پیاده‌روی اربعین بر تغییر ترجیحات در زندگی، تغییر رفتار در زندگی روزمره و برنامه‌های شخصی و تغییر نگرش به زندگی تأکید داشتند:

کد (G2A16E3) می‌گوید: «*از وقتی که آمدم پیاده‌روی اربعین، درسم برایم مهم‌تر شده، چون فکر می‌کنم اگر از لحاظ علمی نتونم خودم را به سطح بالایی برسونم، نمی‌تونم در برابر غربی‌ها از امام حسین (ع) دفاع کنم. دیگه اینکه فضای مجازی و روزمره‌گی موجب می‌شود، وقت انسان به*

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

بطالت بگذرد، ولی حرف زدن با اهل بیت و زیارت آنها دل آدم رو خالی میکنه اینو توی این سفر فهمیدم».

خلق افق‌های جدید؛ اطلاع‌رسان‌ها از دوستان جدید، تجربیات جدید و خاطرات جدیدی که در طی پیاده‌روی اربعین برایشان رقم خورده بود، خبر دادند:

کد (G2A44E5) می‌گوید: «*توی این سفر با فرهنگ‌های دیگه آشنا می‌شویم و هر سال دوستان جدیدی پیدا می‌کنیم و از جانب آنها هم دعوت می‌شویم*».

فرصت تهذیب؛ اطلاع‌رسان‌ها پیدا کردن شانس بخشودگی در درگاه خداوند/ فرصت ترک گناه/کسب معنویت و دوری از دنیاطلبی را از آثار شرکت در مناسک پیاده‌روی اربعین در زندگی شخصی و تجربهٔ زیسته خودشان می‌دانستند:

کد (G1A29E6) می‌گوید: «*بندهٔ گنهکار هم باشی و بیای زیارت تا ٤٠ روز به هر کسی که نگاه بکنی گناهانش می‌ریزه*».

پیامدهای پنهان

پیامدهای پنهان، پیامدهایی هستند که شاید در لحظهٔ تولد، خود را هویدا نکنند اما به مرور و در اثر تکرار مناسک پیاده‌روی به این شیوهٔ تبلیغاتی کنونی، شاهد ظهور بدعت‌ها و تغییرات ساختاری در مفاهیم و نهادهای مستتر در مناسک پیاده‌روی اربعین می‌شویم به گونه‌ای که فلسفهٔ کنونی آن با فلسفهٔ اولیهٔ شکل‌گیری توسط اولیاء دین خدا و توصیه‌های ائمه، منافات داشته باشد.

بازاندیشی مناسکی

اطلاع رسان‌ها در حین مصاحبه از مفاهیمی همچون اختلاط نامحرمان در مناسک اربعین/ مهم‌تر جلوه دادن مستحبات/ ارائهٔ اصول ساختگی در مذهب/ و ناآشنایی زائران با فلسفهٔ اربعین، به عنوان آثار نامشهود شرکت در مناسک پیاده‌روی با توجه به تأثیر شدید تبلیغات بر زائران نام بردند:

کد (G1A36E7) می‌گوید: «*متأسفانه زائرانی رو که می‌فرستن نه امام حسین رو می‌شناسند نه می‌دونن برای چی شهید شده و نه می دونن «هَل مِن ناصِرٍ یَنصُرنی» یعنی چه؟ امام حسین جای تفریح نیست، هتل ٥ ستاره نیست باید معرفت داشته باشی نسبت به امام حسین که بیای زیارتش نه اینکه سر غذا دعوا بکنی که متأسفانه بسیاری از زائرها اینطورین*».

شخصی شدن دین

شامل سه زیر مقولهٔ شخصی شدن دین/ آرامش درونی و فرصت استغاثه می‌باشد.

شخصی شدن دین؛ مبتنی است بر مفاهیمی همچون دین به عنوان معیار تمایز افراد/ وسیلهٔ تهذیب اخلاق فردی/ رعایت انضباط دینی و انجام فروع دین. در اینجا مناسک پیاده‌روی که یکی

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

از مصداق‌های بعد عملی دینداری در سطح کلان است، به عنوان وسیلهٔ برآوردن و رفع نیازهای شخصی در زندگی افراد و نیازمندان تلقی می‌شود:

کد (G1A38E4) می‌گوید: «*این پیاده‌روی دین را از سیاست جدا میکنه چون افراد سیاسی کار که مهر روی پیشونی خودشون میزنن، نمیان توی این پیاده‌روی سختی بکشن، ولی من توی پیاده-روی، افراد لات و مشروب خوری را دیدم که به خاطر امام حسین آمده بودند و با سیاست، کاری نداشتن*».

آرامش درونی؛ اطلاع‌رسان‌ها بر تأثیر شرکت در مناسک پیاده‌روی بر کسب آرامش درونی و اعتماد به نفس خود تأکید داشتند:

کد (G1A45E7) می‌گوید: «*هر وقت میام مناسک اربعین، تا ۹ ماه انرژی مثبت دارم آرامش خیلی خاصی بهم میده و ائمه تمام چیزهای معنوی که ازشون خواستم بعد ۳-۲ هفته بهم دادن*».

فرصت استغاثه؛ اطلاع‌رسان‌ها تأکید کردند که جهت برآورده شدن حاجات مادی و معنوی و شفای بیماران‌شان نذر کرده‌اند و در این مناسک شرکت کرده‌اند:

کد (G1A60E3) می‌گوید: «*شیعیان معتقدند زیر قبهٔ امام حسین دعا بکنی دعایت مستجاب می‌شود و من منتظر برآورده شدن دعاهایم هستم*».

جدول شمارهٔ شش-مقوله‌بندی پیامدهای کم‌دامنه/ گستردهٔ مناسک پیاده‌روی اربعین

مفهوم	مقولهٔ سطح اول	مقولهٔ سطح دوم
رشد فرهنگی مقصد/رشد اقتصادی مقصد/	توسعهٔ مقصد	توسعهٔ مبدأ و مقصد
رونق ایرانگردی/ گردش پولی/ ایجاد امکانات / نگاه اقتصادی داشتن به سفر/	رونق اقتصادی مبدأ	

پیامدهای کم‌دامنه/ گسترده

برخی از پیامدها می‌توانند متوجه حوزهٔ کوچکی از جغرافیا باشند، اما برخی نیز حوزهٔ جغرافیایی بزرگی از یک کشور، یک منطقه و یا کل جهان را متأثر می‌سازند. برگزاری مناسک پیاده‌روی اربعین به شکل کنونی می‌تواند پیامدهای توسعه‌ای برای کشور ایران (شهرهای مختلف نقطهٔ عزیمت زائران تا مرز) و به خصوص برای کشور میزبان عراق داشته باشد، چرا که به دلیل ضعف زیرساخت‌ها، این کشور جنگ‌زده و تحت تحریم، پاسخ‌گوی خیل میلیونی زائران گسیل شده است، در این بازهٔ زمانی خاص نبوده است و به ناگزیر کشور ایران که سیاست‌گذار مناسک پیاده‌روی اربعین به شکل کنونی است، اقدامات سخت افزاری و نرم‌افزاری و عملی و مشاوره‌ای،

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

تئوری و اجرایی در کشور عراق انجام خواهد داد که خواسته یا ناخواسته در آیندهٔ بسیار نزدیک و حتی در زمان حال، منجر به ارتقاء فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و ... کشور عراق خواهد شد.

توسعهٔ مبدأ و مقصد

اطلاع‌رسان‌ها با توجه به اینکه سال‌های متمادی در قالب شرکت در این مناسک پیاده‌روی، به کشور عراق سفر کرده‌اند، شاهد رشد فرهنگی و اقتصادی و ... مردم این کشور بوده‌اند:

کد (G1A28E4) می‌گوید: «*عراقی‌ها خیلی چیزهارو از ایرانی‌ها یاد گرفته‌اند، از رعایت بهداشت تا نظم و انضباط، مثلاً قبلاً آشغال توی کوچه‌ها ۲ متر روی هم انباشته شده بود، اما الان رسیدن به ۱۰ سانت*».

رونق اقتصادی مبدأ؛ اطلاع‌رسان‌ها بر تأثیر مناسک پیاده‌روی اربعین بر رونق اقتصادی در داخل شهرهای ایران و ایجاد امکانات و زیرساخت در شهرها و استان‌های مرزی تأکید کردند:

کد (G2A35E7) می‌گوید: «*به خاطر مناسک پیاده‌روی اربعین، ایران‌گردی و چرخش پولی توی کشور خودمون ایجاد میشه چرا که زائرها خرید می‌کنن. بخاطر اربعین، جاده‌های شهرهای منتهی به مرز چهار بانده و ترمیم و بازسازی شده‌اند*».

بحث و نتیجه‌گیری

هدف کلی این مطالعه، شناسایی و کشف پیامدهای مناسک پیاده‌روی اربعین است. یکی از اهداف جزئی و سؤالات شناسایی پیامدهای خواسته/ناخواسته مناسک پیاده‌روی اربعین بود: پیامد خواستهٔ این مناسک، مانور قدرت ایران است. رابرتسون اسمیت[۳۵] بین دین و تبعیت سیاسی ارتباط برقرار می‌کند. به نظر او دین یک قضیهٔ گروهی و جمعی است که اساساً ماهیتی سیاسی دارد و برگزاری مناسک، بیان تکراری وحدت است و همبستگی را تقویت می‌کند و اشتراکات اجتماعی را تحکیم می‌بخشد.

طی برگزاری مناسک در این سال‌ها، ایران موفق شده است قدرت خود را در منطقه به رخ همسایگان و احتمالاً دشمنان بکشد، هر چند که با این عمل، دشمنی‌هایی نیز برای خود تراشیده است. همیلتون نیز معتقد است اجتماع و گروه به وسیلهٔ مناسک اجتماعی از ارزش‌ها و اصول اساسی‌اش حمایت می‌کند و سامان اخلاقی‌اش را حفظ می‌کند. ایران به عنوان تنها کشور شیعه در جهان، تمامی ارزش‌ها و اصول مذهب تشیع را در قالب مناسک پیاده‌روی اربعین (که رهبر جمهوری اسلامی آن را زمینه‌ساز تمدن اسلامی می‌داند) پیاده کرده است و این چنین نه تنها این اصول خود را به جهانیان ابراز و معرفی می‌کند، بلکه از آن‌ها حمایت می‌کند و سامان اخلاقی و

35. Robertson Smith

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

مرزهای فرهنگی خودش با جامعهٔ جهانی را مشخص می‌کند. این مقوله با نتایج تحقیقات (فروغی و همکاران، ۱۳۹۹)، (رمضانی تیمجانی، ۱۳۹۹) و (بنی اسد، ۱۳۹۸)، همخوانی دارد.

یکی از پیامدهای ناخواسته مناسک پیاده‌روی اربعین، حکمرانی معیوب است. دورکیم ادعا می‌کند که دین همان‌قدر که می‌تواند نیروی یکپارچه کننده‌ای باشد، یک نیروی تقسیم کننده نیز بوده است و ممکن است در جریان مناسک گروه‌هایی از اجتماع جدا شده و جنبش‌های اعتراضی و جدایی‌طلبانه به راه اندازند. بسیاری از اطلاع‌رسان‌ها این زیارت را فرصتی برای آشنایی با گروه‌های مذهبی مخالف جمهوری اسلامی در عراق قلمداد می‌کردند و برخی نیز اشاره به سوء مدیریت اربعین حکومتی ایران و خُلف وعده در مورد وعده‌هایی که به مشارکت کنندگان داده شده بود، داشتند که نارضایتی هایی را از سوی زائران نسبت به حکومت ایجاد کرده بود.گلوکمان نیز از مناسک به عنوان نوعی اعتراض نهادمند یاد می‌کند. در تأیید نظر ایشان باید گفت در جریان تحلیل اطلاعات، اطلاع‌رسان‌ها به شرایط عدالت اجتماعی و نحوهٔ توزیع ثروت در بین طبقات اجتماعی مختلف، اعتراض داشتند و چون دست خود را از خزانهٔ مملکت کوتاه می‌دیدند، این زیارت ارزان را وظیفهٔ حکومت فرض می‌کردند که این مسأله در قالب مقولهٔ فرعی فرصت احقاق حق، هویدا شد، که در تحقیقات (بنی اسد، ۱۳۹۸)، (پویافر، ۱۳۹۷)، (رضوی‌زاده، ۱۳۹۶)، نیز آمده است.

چالش‌های فرارو یکی دیگر از پیامدهای ناخواسته مناسک پیاده‌روی است که از جمله پیامدهای فردی مناسک است و در تحقیقات (ورشوی و همکاران، ۱۳۹۷)، (فرجی، ۱۳۹۶)، (شارپلی و همکاران[۳۶]، ۲۰۱۱) نیز آمده است. از مطالعهٔ تحقیقات پیشین چنان برمی‌آید که به مطالعهٔ چالش‌های فردی فراروی اطلاع‌رسان‌ها پرداخته نشده است و اصولاً شرکت در مناسک را فاقد چالش تصور کرده‌اند، غافل از اینکه هر پدیده‌ای جمعی فارغ از کارکردهای مثبت و خودخواسته، دارای چالش‌هایی نیز می‌باشد.

چالش‌های پس پرده با مؤلفه‌های حکومتی شدن اربعین، آسیب‌رسانی به مقصد، لوث شدن دین و وجود تبعیضات گروهی مشخص می‌شود. به عقیدهٔ دورکیم فعالیت‌ها و مناسک دینی، هر قدر عادی‌تر شوند یعنی به صورت تکراری و بدون تفکّر و تامّل انجام گیرند، عنصر قدسی آنها کمرنگ‌تر می‌شود و شبیه سایر اجزای معمولی دنیای هر روزه می‌شود. به اعتقاد او، دین همان اندازه که یک نیروی یکپارچه کننده است، یک نیروی تقسیم کننده نیز بوده است. این مقولات در تحقیقات (گیویان و امین، ۱۳۹۶)، (رضوی‌زاده، ۱۳۹۶) و (حسین مجتبی، ۲۰۱۸) هم به آن‌ها اشاره شده است. همچنین رپاپورت[۳۷]به نقش مناسک در تنظیم روابط قدرت و کشمکش، در تنظیم روابط با محیط زیست و گروه‌های همسایه اشاره می‌کند، اما در این باره باید گفت که برخی اطلاع‌رسان‌ها

36. Sharpley et al
37. Rapaport

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

آسیب‌رسانی به محیط زیست عراق و نحوهٔ استفاده از میزبانی سخاوتمندانه اعراب به شکل کنونی را باعث آسیب‌رسانی به آن‌ها قلمداد کرده‌اند.

یکی از سؤالات، شناسایی پیامدهای مشهود/نامشهود مناسک پیاده‌روی اربعین بود که شامل مقولات زیر است: بازتولید دین؛ به عقیده دورکیم دین زائیدهٔ مناسک است و در جریان مناسک، قدرت اخلاقی جامعه آشکار و تقویت و تجدید می‌شود. طی فرآیند تحلیل داده‌ها، مقولهٔ بازتولید دین ظاهر شد که به نظر اطلاع‌رسان‌ها، اربعین باعث حفظ بعد اعتقادی و بعد مناسکی دین و ایجاد و نگه داشت همبستگی بین پیروان می‌شود. همچنین دورکیم معتقد است دین باعث دلبستگی تعصب‌آمیزی نسبت به خرده گروه‌ها می‌شود و هر انسانی وقف یک جمع می‌شود و اسباب دشمنی‌اش را با جمع‌های دیگر فراهم می‌کند. در جریان تجزیه و تحلیل اطلاعات، مقوله‌هایی از جمله پر کردن دال تهی دین و ... به وجود آمده بود و اطلاع رسان‌ها ضمن آن گفته بودند که این مناسک باعث برجسته کردن شیعه می‌شود و ضمن اینکه به اتّحاد ادیان اعتقاد داشتند؛ یگانه و برترین دین را مذهب تشیع می‌دانستند که حتی این را باعث دشمن تراشی برای شیعیان عنوان می‌کردند. گیرتز نیز معتقد است که ایقان دینی در جریان مشارکت در مناسک اجتماعی ایجاد می‌شود. مقولهٔ بازتولید دین در تحقیقات (ورشوی و همکاران، ۱۳۹۷)، (گیویان و همکاران، ۱۳۹٦) و (رضوی زاده، ۱۳۹٦) نیز آمده است.

با توجه به آنچه که بحث شد، مناسک اربعین از چند منظر جای تأمل دارد : از منظر سیاسی چنین برداشت می‌شود که مناسک اربعین به گونه‌ای ابزار سیاسی برای حکومت تبدیل شده است، با این حال در نیل به چنین هدفی، عملکرد حکومت جای نقد و بررسی دارد زیرا از منظر راهپیمایان در این زمینه، حکمرانی حکومت ایران معیوب است.

از جنبهٔ اجتماعی، راهپیمایی اربعین هم چالش‌آفرین است و هم در خلال آن راهپیمایان از یک‌سو به تغییر سبک زندگی گرایش می‌یابند و از سوی دیگر ظرفیت مدارای اجتماعی خود را گسترش می‌دهند.

و بالاخره انجام این مناسک، ضمن اینکه به بازتولید اعتقاد و عمل دینی منجر می‌شود، به طور همزمان در فرآیند مناسک آن نوعی بازاندیشی روی خواهد داد و یکی از تبعات این بازاندیشی شخصی شدن دین است.

تغییر سبک زندگی دینی: از نظر دورکیم مناسک و شعائر دینی، افراد را از نگرانی‌ها و دغدغه‌های زندگی اجتماعی نامقدّس دور می‌کند و وارد سپهر متعالی‌تری می‌کند. مناسک موجب پیدایش اندیشه‌ها و مقوله‌های فکری تازه می‌شود و ارزش‌های موجود را از نو تحکیم و تثبیت می‌کند. در فرآیند تحلیل اطلاعات نیز مشخص شد که مشارکت در مناسک، افراد را از دنیاطلبی و

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

امور نامقدّس دور می‌کند و فرصت تهذیب نفس را به آن ها می‌دهد و افق‌های جدیدی را برای آن‌ها خلق می‌کند که منجر به تغییر سبک زندگی آن‌ها می‌شود، که این مقوله در تحقیقات (فروغی و همکاران، ۱۳۹۹)، (افتخاری، ۱۳۹۸)، (محمدی و همکاران، ۱۳۹۶)، نیز آمده است.

گسترش مدارای اجتماعی: ترنر معتقد است که مناسک دینی، نوعی مناسک بی‌خطر هستند که تنازعات و فشارهای رفع نشدهٔ داخل اجتماع و بین گروه‌های اجتماعی را به صورت بی‌خطر تخلیه می‌کنند و در نهایت انسجام اجتماعی را تضمین می‌کنند. در جریان تحلیل اطلاعات، مقولهٔ **گسترش مدارای اجتماعی**، ظاهر شد که در تحقیقات (افتخاری، ۱۳۹۸)، (ورشوی و همکاران، ۱۳۹۷)، (فرجی و همکاران، ۱۳۹۶)، نیز آمده است.

شخصی شدن دین: اسکوروپسکی[۳۸] مناسک مذهبی را همچون کنش‌های متقابل اجتماعی عادی میان انسان‌ها و موجوداتی چون ارواح، خدایان و نیاکان می‌داند که می‌توان با آنها کنش متقابل کرد و ترغیب‌شان کرد، باید به آن ها احترام گذاشت و از آن‌ها تمکین کرد. برای مثال توسل[۳۹]، همان رابطه‌ای است که خداوند با فرد توسل‌کننده دارد. شخصی شدن دین با زیرمقوله‌های : کسب آرامش درونی، فرصت استغاثه و طلب حاجت از پیامدهای فردی مناسک پیاده‌روی اربعین است که در تحقیقات پیشین از جمله (فروغی و همکاران، ۱۳۹۹)، (رمضانی تیمجانی، ۱۳۹۹)، (فرخی و همکاران، ۱۳۹۸)، نیز آمده است.

بازاندیشی مناسکی: با مؤلفه‌های مهم‌تر جلوه دادن مستحبات و ارائهٔ اصول ساختگی در مذهب مشخص می‌شود. در این صورت بازاندیشان با نقد و وارسی باورهای و اعتقادات خویش درمی‌یابند که عقایدشان دیگر چندان معقول به نظر نمی‌رسد و می‌کوشند از طریق بازتفسیر و جرح و تعدیل باورهای‌شان، آن‌ها را حفظ کنند و به این ترتیب به اندیشه‌های جدید درون نظام فکری‌شان اجازه ورود می‌دهند. در چنین صورتی، جامعه نه تنها به مکارم اخلاق دست نمی‌یابد، بلکه به سوی تنزل و حتی سقوط اخلاقی سوق می‌یابد. دینی که از طریق انجام صرف مناسک، بازتولید می‌شود از متن اصلی خود و دین روشنگرانه دور خواهد شد، چیزی که شاینر[۴۰] از آن با عنوان «جایگزینی صورت‌های دینی به جای باورداشت‌ها و نهادهای دینی» یاد می‌کند. چنین دینی وقتی به نسل‌های بعد منتقل می‌شود، در طی چند نسل از جوهرهٔ اصلی خود دور می‌شود و حتی شاید به خرافات آغشته شود و جامعه، یک جامعهٔ مناسک‌گرا و شعائرگرا خواهد شد و نسل‌های آینده گمان خواهند کرد که دین نقش پر کردن اوقات فراغت را دارد. این مقوله در تحقیقات (پویافر، ۱۳۹۷)، (گیویان و همکاران، ۱۳۹۶) و (رضوی‌زاده، ۱۳۹۶) آمده است.

---

38 . J. Skor upski
39.Supplication
40- Shiner

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

منابع

۱. آرون، ریمون (۱۳٦٦) **مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی**، ترجمهٔ پرهام، باقر، تهران: آموزش انقلاب اسلامی.

۲. استراوس، انسلم و جولیت کربین (۱۳۹۵) **مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریهٔ زمینه‌ای**، تهران : نی.

۳. بِیتس، دانیل و فرد پلاگ (۱۳۸۲) **انسان‌شناسی فرهنگی**، ترجمهٔ محسن ثلاثی، تهران: علمی.

٤. پویافر ، محمدرضا (۱۳۹۹) «خیر ایرانی- خیرِ عراقی؛ مقایسهٔ الگوی فعالیت‌های خیر دینی ایرانیان و عراقیان در آیین پیاده‌روی اربعین »، **راهبرد فرهنگ**، سال سیزدهم، شمارهٔ ۵۲: ۷-٤۱.

۵. حسین مجتبی، ام سلمه (۱۳۹۷) «مطالعهٔ پدیدارشناسانهٔ پیاده‌روی اربعین در عراق»، پدیدارشناسی تجربهٔ پیاده‌روی اربعین: (مورد مطالعه کاروان ایرانی زیارتی کربلاء- عراق ۱۳۹٦)، کنفرانس ملی توسعهٔ اجتماعی، تهران.

٦. درودیان، محمد جواد (۱۳۹۷) «منظر معنوی رویداد پیاده‌روی اربعین حسینی»، **منظر**، شمارهٔ ٤۵: ٦۵-۵٦.

۷. رضوی زاده، ندا (۱۳۹٦) «ادراک و تجربهٔ زیستهٔ زائران پیادهٔ ایرانی در عراق»، **مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران**، دورهٔ ٦، شمارهٔ ٤: ٦۳۱-۵۹۵.

۸. رمضانی تمیجانی، صدیقه (۱۳۹۹) «بررسی ابعاد و اجزای ذهنی مشارکت جمعی در پیاده‌روی اربعین»، **دین و ارتباطات**، دورهٔ ۲۷، شمارهٔ: ۳۸٤-۳۵۷.

۹. ریویر، کلود (۱۳۷۹) **درآمدی بر انسان‌شناسی**، ترجمهٔ ناصر فکوهی، تهران: نی.

۱۰. شفیعا، سعید و محمدجواد درودیان (۱۳۹٦) «مفهوم‌سازی درک معنویت در رویداد پیاده-روی اربعین حسینی: بر اساس تجربهٔ میدانی»، اولین همایش بین‌المللی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پاک، تهران.

۱۱. طالبی ، ابوتراب و الهه براق علی پور (۱۳۹٤) «گونه‌شناسی زیارت و دین‌داری زائران؛ معناکاوی کنش زیارت زائران»، **علوم اجتماعی**، شمارهٔ ٦۹: ۷۵-۱۰٦.

۱۲. غیاثوند، و تقی احمد آزاد ارمکی (۱۳۸۱) «تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت دینداری جوانان با رویکرد بی شکلی دین‌ورزی»، **پژوهش‌نامهٔ علوم انسانی**، شمارهٔ ۳۵: ۱٤۸-۱۱۷.

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

۱۳. غفاری هشجین، زاهد و محمد آقائی (۱۳۹۷) «پیاده‌روی اربعین حسینی به مثابهٔ جنبش اجتماعی»، **دانش سیاسی**، دورهٔ ۱٤، شمارهٔ ۱: ۲۱-۱.

۱٤. فروغی، یاسر؛ سراج زاده، سیدحسین و سید حسین نبوی (۱۳۹۹) «مطالعهٔ کیفی انگیزه-های زائران ایرانی شرکت کننده در آیین پیاده‌روی زیارت اربعین»، **دین و ارتباطات**، دورهٔ ۲٦، شمارهٔ ۲: ٤٥۰-٤۱۹.

۱۵. فرجی، امین؛ ذوالفقارزاده کرمانی، محمدمهدی و رضا باقری کاهکش (۱۳۹٦) «تحلیلی بر تدوین الگوی سرمایهٔ اجتماعی شهری بر مبنای جریان اربعین»، **مدیریت سرمایهٔ اجتماعی**، دورهٔ ٤، شمارهٔ ٤: ٤۹۹-٤۷۵.

۱٦. فرخی، میثم و زینب انگوتی (۱۳۹۸) «دلایل حضور و مشارکت زنان ایرانی در پیاده‌روی اربعین»، **فصلنامهٔ مطالعات راهبردی بسیج**، دورهٔ ۲۲، شمارهٔ ۵۸: ۵۸-۲۹.

۱۷. کریستیا، فوتینا؛ دکیسر، الیزابت و دین ناکس (۱۳۹۸) **به سوی کربلا: بررسی شیعیان مذهبی ایران و عراق**، ترجمهٔ سید علی موسوی، تهران: نسل روشن.

۱۸. گیویان، عبدالله و محسن امین (۱۳۹٦) «مطالعهٔ ماهیت، کارکردها و ساختار پیاده‌روی اربعین از منظر ارتباطات آیینی»، **دین و ارتباطات**، دورهٔ ۲٤، شمارهٔ ۲: ۱۹٤-۱٦۷.

۱۹. گیدنز، آنتونی و کارن بردسال (۱۳۸٦) **جامعه‌شناسی**، ترجمهٔ حسن چاوشیان، تهران: نی.

۲۰. همیلتون، ملکم (۱۳۹۹) **جامعه‌شناسی دین**، ترجمهٔ محسن ثلاثی، تهران: ثالث.

۲۱. ورشوی، سمیه؛ بهروان، حسین و غلامرضا صدیق اورعی (۱۳۹۷) «تجربهٔ پیادروی مقدس معنای دوگانهٔ معنوی»، **راهبرد فرهنگ**، شمارهٔ ٤۱: ۱۳۳-۱٦۲.

۲۲. مصطفوی، حسن (۱۳٦۰) **التحقیق فی الکلمات القرآن الکریم**، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

۲۳. الحطاب، فرج (۱۳۹۳) «آداب و رسوم عزاداری اربعین در عراق امروز»، ترجمهٔ محمد مهدی رضایی، **زیارت**، شمارهٔ ۱۹و۲۰: ۱۳۷-۱٤۸.

۲٤. محمدی، جمال، صالحی، صادق و زینب نیکوفال (۱۳۹٦) «پدیدارشناسی تجربّ گردشگران اماکن مذهبی : مطالعهٔ موردی اماکن زیارتی شهرستان هرسین»، **برنامه‌ریزی و توسعهٔ گردشگری**، سال ششم، شمارهٔ ۲۰: ۵۵-۳٤.

25. Gluckman, M. (1963) **Order and Rebelion in Tribal Africa**, London: Cohen and West.

26. Hamdan, F. H. (2012) «**The Development of Iraqi Shi'a Mourning Rituals in Modern Iraq: TheAshurā Rituals and Visitation of Al-Arbain**». Arizona State University.

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]

27. Husein, U. M. (2018) «A phenomenological study of Arbaeen foot pilgrimage in Iraq». **Tourism management perspectives**, 26: 9-19.

28. Malinowski, B. (1974) **Magic, Science and Religion**, London: Souvenir press.

29. Sepp, T. (2007) «Pilgrims and Tourists on Road to Santiago to Compostela». **Journal of Indian Folkloristics**. IX (1/2).

30. Sharpley ،Richard و ،Jepson ،Deborah. (2011) «Rural tourism: A spiritual experience? » **Annals of Tourism Research**. 73(1) ۲۲–31.

31. Slavin, S. (2003) «Walking as Spiritual Practice: the Pilgrimage to Santiago De Compostela». **Body & Society**. 9(3).

۳۲. بلوگ ایوند ۱۳۹۷/۰٦/۲۷ / https://blog.evand.com

۳۳. سوسیو شیعه ۱۳۹۷/٦/۲٦ www.socio_shia.com

۳٤. خبرگزاری فارس (آمار زائران اربعین جسینی)
https://farsnews.ir/news/6/7/1400

۳۵. پنج تأثیر جامعه‌شناختی پیاده‌روی اربعین ۱۳۹۷/۸/٦ www.isna.ir

۳٦. پایگاه باز داده ها ایران: (سهم چند هزار میلیارد تومانی اربعین از بودجه عمومی دولت، ۱٤۰۱/٦/۲٤). https://iranopendata.org/pages/80

۳۷. ویراستاران، ۱۳۹۸/٦/۲۷ https://virastaran.net/a/v/z/zd/23068/

[Downloaded from scdsjournal.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.61186/scds.12.2.115]